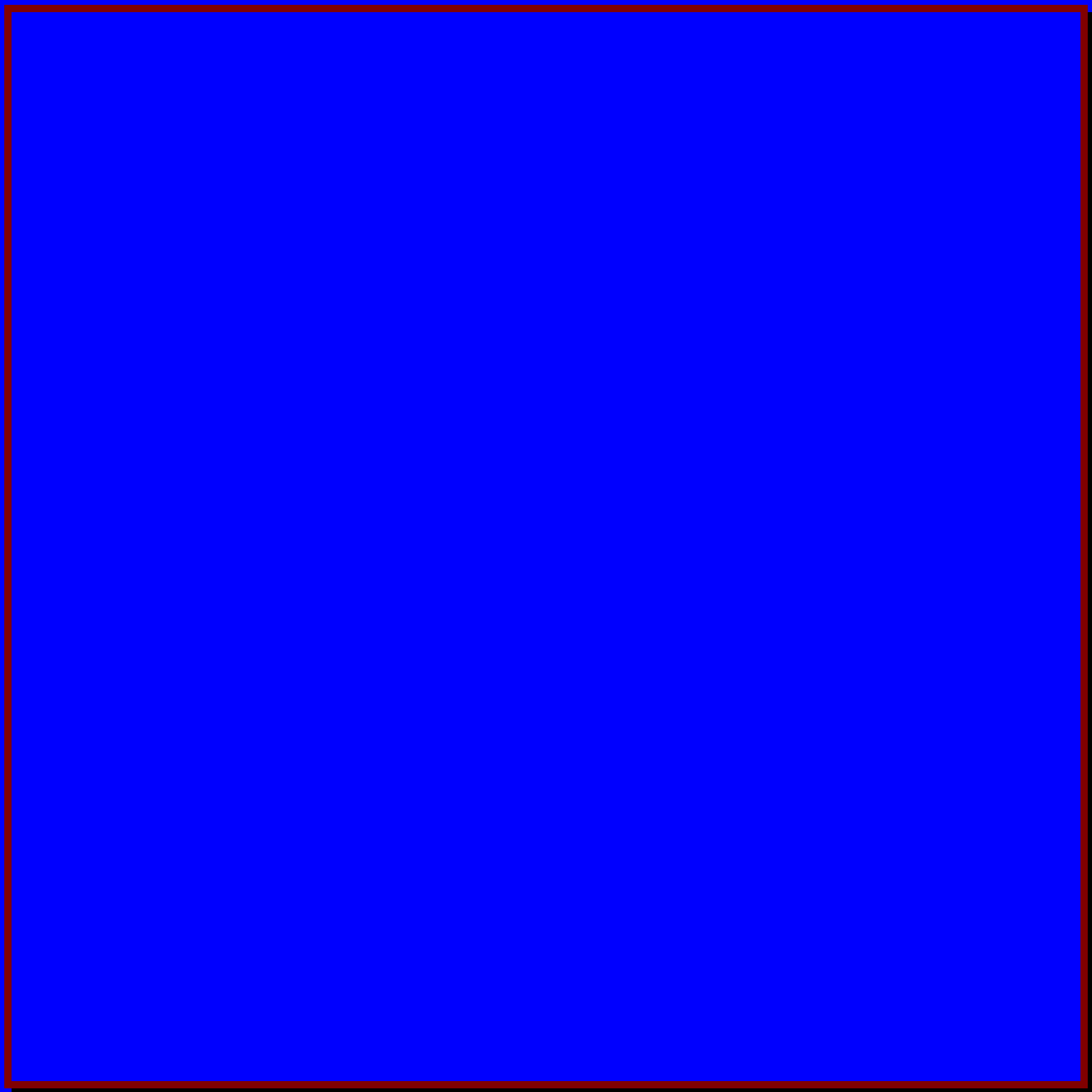

FOTOGRAFIE IN ARNHEM 1840-1910

DEEL 2

Ronald Wilfred Jansen

FOTOGRAFIE IN ARNHEM 1840-1910

DEEL 2

© RWJ-PUBLISHING, HOOGEVEEN, 2020

Druk en distributie: PUMBO

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

DEEL 1 ISBN 9789490482428
DEEL 2 ISBN 9789490482435

NUR 693, Regionale stadsgeschiedenis

Tekstcorrectie:

Jan Storms

Wieke Streef

DEEL 1

PROLOOG		7	-	1	1			
ARNHEM		1	2	-	4	8		
PIONIERS		4	9					
PROCEDÉS	DAGUERREOTYPIE	5	0	-	5	8		
	CALOTYPIE	5	9	-	6	1		
	CYANOTYPIE	6	2	-	6	4		
	ZOUTDRUK	6	5	-	6	6		
	NATTE COLLODIUMPROCEDÉ	6	7	-	7	3		
	ALBUMINEDRUK	7	4	-	7	7		
	PANNOTYPIE	7	8	-	8	0		
	FERROTYPPIE	8	1	-	8	3		
	KOOLDRUK	8	4	-	8	5		
	GOMDRUK	8	6	-	8	7		
	OLIEDRUK	8	8	-	8	9		
	STEREOFOTO	9	0	-	9	2		
	LANTAARNPLAATJES	9	3	-	1	0	1	
	BARIETPAPIER	1	0	2				
	DAGLICHT COLLODIUM ZILVERDRUK	1	0	3	-	1	0	4
	GELATINEPROCEDÉ	1	0	5	-	1	1	1
	PLATINADRUK	1	1	2	-	1	1	3
	ONTWIKKEL GELATINE ZILVERDRUK	1	1	4	-	1	1	5
	DAGLICHT GELATINE ZILVERDRUK	1	1	6	-	1	1	8
	FILM ALS DRAGER	1	1	9	-	1	2	0
	ANDERE DRAGERS	1	2	1	-	1	2	2
ANDERE AFBEELDINGEN DAN FOTO'S		1	2	3	-	1	3	1
FORMATEN	CARTE DE VISITE	1	3	2	-	1	3	5
	KABINETFOTO	1	3	6	-	1	3	7
	PRENTBRIEFKAART	1	3	8	-	1	4	5
	ANDERE FORMATEN	1	4	6	-	1	5	1
FOTOGRAFEN	REIZENDE (PORTRET)FOTOGRAFEN	1	5	2	-	2	3	2
	GEVESTIGDE FOTOGRAFEN	2	3	3	-	5	0	2

DEEL 2

ONDERRICHT	SCHOLING	5	0	9	-	5	1	0
	LEZINGEN	5	1	1	-	5	1	3
	LITERATUUR	5	1	4	-	5	2	0
	TENTOONSTELLINGEN	5	2	1	-	5	2	3
SOCIALE STATUS		5	3	4	-	5	3	8
ONDERWERPEN	PORTRETTEEN	5	3	9	-	5	6	0
	BEROEMDHEDEN	5	6	1	-	5	7	2
	KERMIS	5	7	3	-	5	7	4
	BEGRAFENIS	5	7	5	-	5	7	6
	SOCIALE FOTOGRAFIE	5	7	7	-	5	8	8
	EVENEMENTEN	5	8	9	-	5	9	2
	GEBOUWEN	5	9	3	-	5	9	6
	INTERIEUR	5	9	7	-	6	0	0
	STADSGEZICHT	6	0	1	-	6	1	5

	THEATER	6	1	6	-	6	1	7
	BEDRIJVEN	6	1	8	-	6	3	7
	EROTIEK	6	3	8	-	6	5	0
	SPORT	6	5	1	-	6	5	8
	LUCHTFOTOGRAFIE	6	5	9				
	LANDSCHAP	6	6	0	-	6	6	4
	NATUUR	6	6	5	-	6	6	6
	DIEREN	6	6	7				
	RAMPEN	6	6	8	-	6	7	0
FOTOARTIKELEN	WINKELS	6	7	1	-	6	8	6
	ALBUMS	6	8	7	-	6	9	5
	FOTOTOESTELLEN	6	9	6	-	7	0	3
	STEREOSCOPEN	7	0	4	-	7	0	6
	TOVERLANTAARNS	7	0	7	-	7	1	1
	VERGROTINGSAPPARAAT	7	1	2	-	7	1	5
BEDRIJFSVOERING		7	1	6	-	7	2	4
ATELIERRUIMTE		7	2	5	-	7	4	8
SCHADUWZIJDEN	IDENTITEITSFRAUDE	7	4	9				
	SCHENDING AUTEURSRECHT	7	4	9				
	VALSE BANKBILJETTEN	7	5	0				
	VERGIFTIGING	7	5	1				
	SCHENDING VERTROUWEN	7	5	2	-	7	5	3
	NAMAAK	7	5	4				
TOEPASSINGEN	KLEURENFOTO	7	5	5	-	7	5	9
	RETOUCHÉE	7	6	0	-	7	6	2
	RECLAME	7	6	3	-	7	6	5
	REPRODUCTIE	7	6	6				
	BEWEGINGSSTUDIES	7	6	7				
	VOORBEELD(PAS)FOTO	7	6	8	-	7	7	1
	OPSPORING	7	7	2	-	7	7	3
	ASTRONOMIE	7	7	4	-	7	7	5
	METEORLOGIE	7	7	5				
	DRUKWERK	7	7	6	-	8	0	1
BIJLAGEN	UITGEVERIJEN	8	0	2	-	8	1	4
	FOTOGRAFEN IN ARNHEM	8	1	5	-	8	2	6
	ADRESSEN REIZENDE FOTOGRAFEN	8	2	7	-	8	2	9
	ADRESSEN GEVESTIGDE FOTOGRAFEN	8	3	0	-	8	3	5
	FOTOGRAFEN 10 JAAR OF LANGER	8	3	6	-	8	3	7
	GEVESTIGD IN ARNHEM							
	AANTAL GEVESTIGDE FOTOGRAFEN	8	3	8	-	8	3	9
	PER JAAR IN ARNHEM							
	SAMENWERKINGSVERBANDEN	8	4	0	-	8	4	2
	BEROEPSACHTERGROND VAN DE	8	4	3	-	8	4	4
	FOTOGRAAF EN ZIJN DIRECTE FAMILIE							
EPILOOG		8	4	5	-	8	4	7
BRONNEN		8	4	8	-	8	5	1

ONDERRICHT

SCHOLING

De voornaamste uitvindingen in de fotografie werden gedaan in Frankrijk, Engeland en Duitsland.¹ Gedreven door een wetenschappelijke, artistieke of commerciële interesse trokken fotografen uit Nederland naar Parijs om de nieuwe techniek van de daguerreotypie eigen te maken.² Veel daguerreotypie fotografen trokken ook lering uit het gebruik van compositie, perspectief en kleuren in de teken- en schilderkunst. Van de in de jaren 1840 door Arnhem en de rest van Nederland trekkende daguerreotypie fotografen met veelal Franse namen is bij nader onderzoek gebleken, dat het niet alleen om Fransen ging, maar ook om Nederlanders die uit commerciële overwegingen een Franse naam hadden aangenomen.³ De rondreizende fotografen die op verschillende tijdstippen in het jaar, met name in het voorjaar en de zomer, langskwamen in Arnhem en voor enige tijd een ruimte huurden, kwamen uit diverse windstreken. De rondreizende daguerreotypie fotografen kwamen dan ongetwijfeld ook wel eens een rondreizende schilder tegen, zoals Jacob Cremer (1827-1880) die met zijn Wodanseiken te Wolfheze uit 1849 aansloot op de romantische natuurbeleving.⁴

De eerste fotografen die in Arnhem werkten, konden gebruik maken van handleidingen en lezingen. Het beroep kon in de beginfase van de fotografie meestal niet van vader op zoon worden overgebracht. Een speciale beroepsopleiding in de fotografie ontbrak nog en de meeste fotografen volgden een stage bij een ervaren fotograaf in of buiten Arnhem.

*Arnhemsche Courant,
15 augustus 1865*

Hoewel er geen specifieke beroepsopleiding in de beginjaren van de fotografie in Arnhem was, ontstond er binnen het onderwijs belangstelling voor het nieuwe medium. De industrialisatie en het onderwijs in de exacte vakken deden de belangstelling voor fotografie toenemen. Tot circa 1860 moesten de fotografen veelal hun chemicaliën zelf maken. In 1861 adverteerde reeds een fabriek in Nijmegen met fotochemicaliën. Fotografen die bijvoorbeeld een opleiding tot apotheker of chemicus hadden genoten waren in het voordeel en konden hun kennis over chemicaliën goed gebruiken in hun fotobedrijf. Petrus Herbertus van der Burght, die tot 1866 in Arnhem als fotograaf heeft gewerkt, was ook fabrikant van fotochemicaliën. De oprichting van de 'Hoogere Burger School' (HBS) in 1863 als voorbereiding op het hoger beroepsonderwijs betekende een nieuwe mijlpaal. Na het raadsbesluit tot bouw d.d. 11 februari 1865 werd het nieuwe gebouw van de gemeentelijke HBS in Arnhem geopend. Steeds vaker werd rekening gehouden met scholing die voorbereidde op de in die periode voor Nederland zo belangrijk internationale handel. De Utrechtse chemicus Frederik Wilhelm Krecke (1843-1895)⁵ bracht in 1883 een nieuw handboek uit over chemische technologie voor de leerlingen

van de HBS. In de eerste editie van 1883 wijdde hij nog geen woord aan de fotografie, maar in de tweede editie van 1889 had Krecke op speciaal verzoek een apart hoofdstuk over het nieuwe medium opgenomen. In 100 aanvullende bladzijden behandelde hij alsnog uitgebreid de fotografie. Blijkbaar interesseerden jongeren zich ook voor dit medium. Krecke behandelde de eerste procédés, zoals de calotypie en het natte collodium procédé, en hij ging in op de fotopapiersoorten en op de jongste ontwikkelingen binnen de fotografie: “oogenblikkelijke opnamen” van voorwerpen in beweging. Ook de fotomechanische procédés, zoals de Woodburytypie, de photozincografie (vlakdruktechniek) en de pas uitgevonden autotypie beschreef Krecke.⁶ Gezien hun beroepsachtergrond zullen slechts weinig gevestigde fotografen in Arnhem een HBS opleiding hebben genoten. Mogelijk wel enkele fotografen die bijvoorbeeld ook directeur of fabrikant werden. Doelgroep van de HBS bestond uit jonge heren uit de gegoede burgerij die behoefte hadden aan algemene ontwikkeling.⁷

In 1874 kwam de eerste Arnhemse ambachtsschool ‘in bedrijf’ in een gebouw aan de Kippenmarkt (nu Jonas Daniël Meijerplaats).⁸ Voor zover ik heb kunnen nagaan was er ook op de ambachtsschool in Arnhem geen aandacht voor de opleiding tot fotograaf. Voor andere beroepen dan fotografen bestonden er al gedegen beroepsopleidingen. Het gebrek aan beroepsopleidingen voor fotografen in Nederland geeft aan dat de fotograaf geen hoge status genoot. De gevestigde fotografen in Arnhem hadden veelal ook voor een ander beroep geleerd waarop ze in tijden van nood konden terugvallen. Ik heb de indruk dat de in Arnhem gevestigde fotografen hun beroep als fotograaf fulltime uitoefenden eventueel in combinatie met hun gezin, het kunstenaarschap en de fotohandel. Er was dan ook meer dan genoeg klandizie in Arnhem.

Het Genootschap Kunstuitoefening verzorgde tot circa 1910 cursussen tekenen en schilderen in Arnhem. De in Arnhem werkende fotograaf Fonger Frans de Haas heeft een opleiding genoten aan Het Genootschap Kunstuitoefening. Het is goed mogelijk dat veel meer van de in Arnhem gevestigde fotografen hier een opleiding hebben gevolgd tot kunstenaar. Een aantal andere fotografen genoot een kunstopleiding in Amsterdam, Rotterdam, Antwerpen en ‘s-Hertogenbosch. Alleen Nicolaas Kramer en Carel Kramer hebben een vakopleiding voor fotograaf gevolgd, in Brussel (België) rond 1900. De fotografen die in de periode 1840-1910 in Arnhem werkten waren overwegend eenmanszaken en autodidact.

---

¹ Mark Goslinga. Fotografie in Meppel 1850-1910 (Assen, 2012) p. 129

² Mark Goslinga. Fotografie in Meppel 1850-1910 (Assen, 2012) p. 12

³ Mark Goslinga. Fotografie in Meppel 1850-1910 (Assen, 2012) p. 129

⁴ Arnhem van 1700 tot 1900 (Utrecht, 2009)

⁵ <http://www.biografischportaal.nl/persoon/98100166>

⁶ Martina Maria Boom. Kodak in Amsterdam. De opkomst van de amateurfotografie in Nederland 1880-1910. Proefschrift (Rotterdam 2017) p. 28-29

⁷ https://www.goes.nl/gemeentearchief/documenten_42153/item/het-ontstaan-van-de-hbs-jan-blokker_164503.html

⁸ <https://www.arnhem-direct.nl/berichten/ambachtsschool-de-boulevard-onderging-metamorfose/>

LEZINGEN

Thans werd het woord gegeven aan den heer H. C. Van Woerden, technisch-directeur van de ateliers voor photolithographie enz. van de firma G. J. Thieme te Arnhem, die eene verhandeling hield over de nieuwste toepassingen der photographie. Hij begon met zijne toehoorders in het jaar 1900 een photographisch atelier binnen te leiden, waar door middel van electriciteit de photographiën werden vervaardigd. Hoewel de voorstelling, die spr. van de wijze van photographeeren in 1900 gaf, zeer phantastisch was, meende hij toch dat, wanneer de photographie blijft vooruitgaan zooals zij in de laatste jaren heeft gedaan, zij er dan niet zoo ver af zal zijn. Hij bewees dit door de geschiedenis der photographie van haar ontstaan tot op heden na te gaan, waaruit bleek dat dingen die voor 40 jaren onbestaanbaar en onuitvoerbaar geacht werden, thans geene verwondering meer wekken. Het doel van spreker was in hoofdzaak een overzicht te geven van de photographie in toepassing op de drukkerijen gaf achtereenvolgens eene beschrijving van de wijze waarop phototypie of lichtdruk, Woodbury-typie of reliëfdruk, heliographie enz. verkregen worden. Aan de wanden hingen verscheidene platen door de verschillende photomechanische procédés verkregen, welke dienden om de toehoorders eene nog duidelijker voorstelling van het gesprokene te geven.

Luide toejuichingen vielen den spreker aan het einde van zijn voordracht ten deel.

Vergadering Vereeniging tot bevordering van Fabrik en Handwerks Nijverheid, 1886

Diegenen die een fototoestel konden betalen, wilden graag het nieuwste van het nieuwste aanschaffen. Tijdens lezingen kon men zich op de hoogte stellen van de nieuwste razendsnelle ontwikkelingen. Deze lezingen waren alleen te volgen als men over voldoende kennis, intelligentie en scholing beschikte. Lezingen waren interessant voor geïnteresseerde burgers, (amateur) fotografen, maar ook voor drukkers en boek- en kunsthandelaren in Arnhem.

H.C. van Woerden (1857-1912) was van 1 juli 1902 tot 13 september 1912 directeur van de Landsdrukkerij. Tevens was hij lid van de in 1891 opgerichte Geldersche Amateur Fotografen Vereeniging (Geldersche AFV).¹ Ook was hij 'technoloog' en chef bij drukkerij Thieme in Arnhem. Hij trad in Arnhem regelmatig op als gastspreker. Veel leden van de Geldersche AFV zagen zichzelf graag als kunstzinnige amateurfotografen. Ook (enkele) beroepsfotografen waren lid van de Geldersche AFV.

Natuurkundig Genootschap.

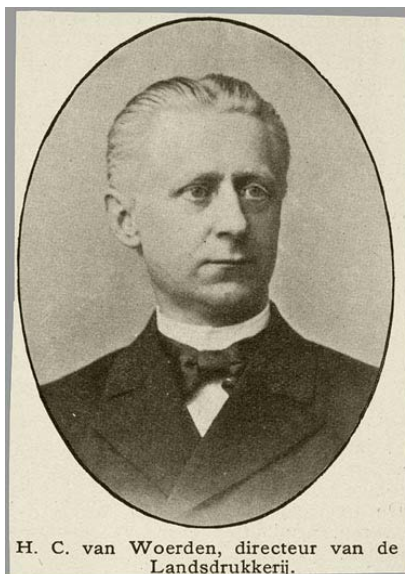
Gewone Vergadering Dinsdag 23 Februari 1892, 's avonds te 7½ uur.

Spreker de Heer H. C. VAN WOERDEN.

Onderwerp: fotografie in natuurlijke kleuren.

Arnhemsche Courant, 22 februari 1892

Centraal Bureau voor Genealogie

H. C. van Woerden, directeur van de Landsdrukkerij.

Algemeen Handelsblad, 30 september 1896

Hendrik van de Stadt (1842-1915) was toentertijd 'Directeur der Hoogere Burgerschool te Arnhem.' De eerste druk van zijn leerboek natuurkunde verscheen in 1879; in 1882 aangevuld met een wiskundig gedeelte. In latere jaren verschenen vele herdrukken, tot in 1920. In de eerste druk schrijft Van de Stadt: "Voor middelbare scholen voor meisjes, voor aankomende onderwijzers en misschien ook voor gymnasia volgens de wet op het Hooger Onderwijs meende ik met dit boek geen geheel onnut werk te doen." Het is aannemelijk dat op lezingen ook studenten, onderwijzers en leraren aanwezig waren. De fotograaf Johannes Ephraïm maakte een foto van het gebeuren.

Acetyleenlicht.
Zaterdag heeft te Arnhem een demonstratie van acetyleenlicht plaats gehad.
Velen hadden van de uitnodiging van de heeren dra. H. van de Stadt en W. Meyerling gebruik gemaakt om die lezing, welke in de concertzaal van Musis Sacrum plaats had, bij te wonen. Op het tooneel waren tusschen groen en bloemen een aantal acetyleen-gaslichten aangebracht, die evenwel bij den aanvang nog niet op volle sterkte brandden.
De heer dr. Van de Stadt leidde den spreker, dr. Bonno van Dijken, met een kort woord bij het publiek in, waarna deze een verhandeling over het acetyleen-gaslicht, systeem prof. Raoul Pictet, hield. Zoowel de samenstelling, de lichtkracht, het voorkomen van gevaar en de voordeelen boven andere lichtsoorten werden door spreker achtereenvolgens behandeld. Vooral meende spr. dat voor dit licht een groote toekomst in Indië is weggelegd. Aan het einde der rede van dr. van Dijken werden de lichten opgedraaid. Het in de zaal aanwezige gaslicht werd verre overwonden door het zooveel helderder acetyleenlicht en de gasvlammetjes werden daarop uitgedraaid. Van het tooneel werd door den fotograaf Ephraïm een photographische opneming gemaakt.

Ter herinnering. Heden en morgenavond houdt prof. Gustav Dähne zijn aangekondigde voordrachten over photographie in natuurlijke kleuren, radio-activiteit, over het ontstaan van kleuren door onderdrukking van andere kleuren, enz. De voordrachten in populair-wetenschappelijke vorm worden te 8 uur gehouden in de Nieuwe Concertzaal van Musis.

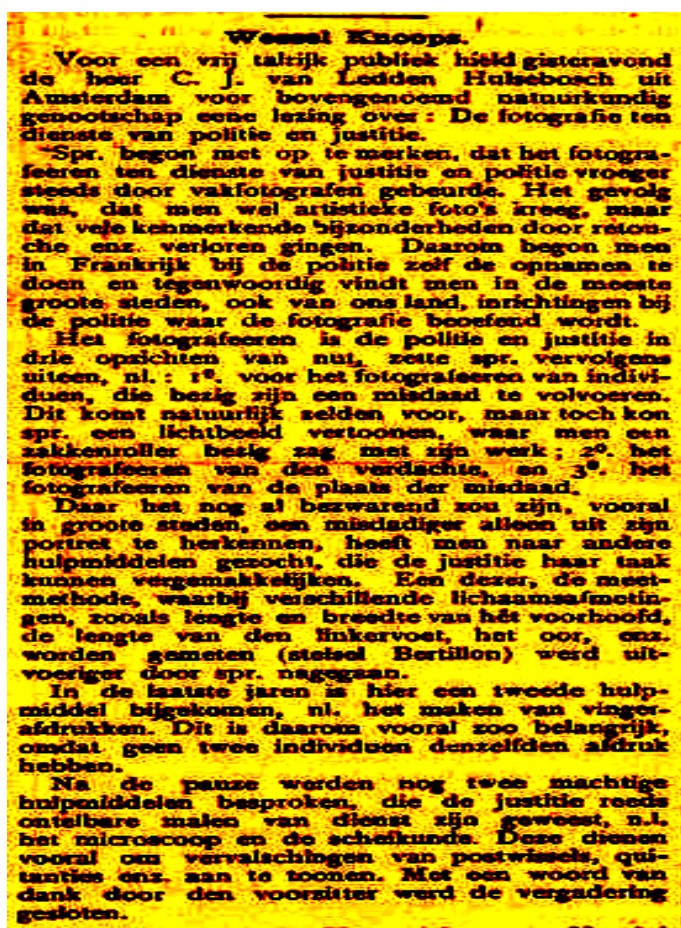
Arnhemsche Courant, 13 februari 1907

De natuurkundige Gustav Adolph Dähne (onbekend-onbekend) uit Dresden hield op diverse plekken in Nederland lezingen over natuurkundige onderwerpen.

Arnhemsche Courant, 25 april 1908

Wieger Hendricus Idzerda (1872-1938) was privaatdocent fotografie aan de Technische Universiteit Delft en liefhebber van het picturalisme, een stroming in de fotografie die (vermeende) kunstzinnige fotografen in Arnhem omarmden. Nieuwe fotografische procedés, zoals de gomdruk, oliedruk en broomoliedruk waren hiervan het gevolg en werden ook toegepast door een aantal in Arnhem gevestigde beroepsfotografen.

Arnhemsche Courant, 20 februari 1907

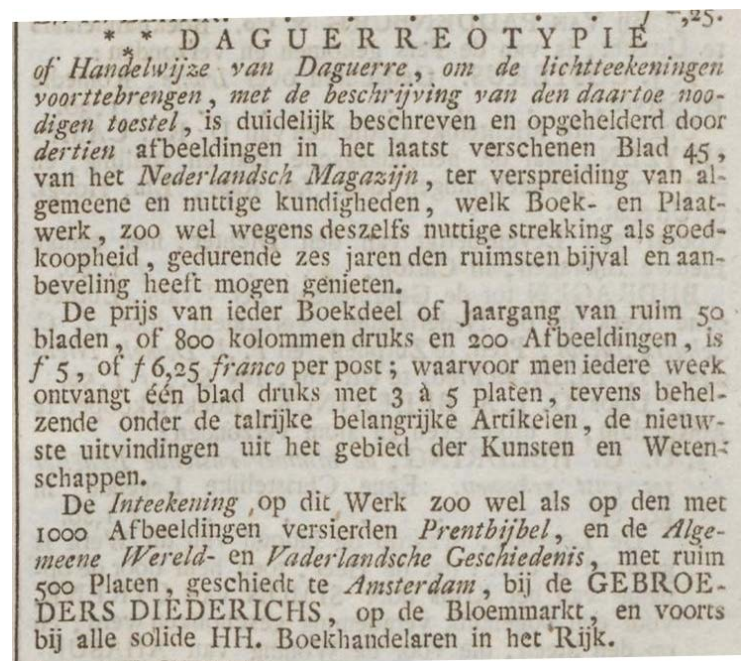
Fotografie was volop in beweging en werd ook toegepast ten dienste van politie en justitie. Fotografie werd ook gebruikt in de microscopie en de sterrenkunde. Ik heb geen bronnen gevonden die er op wijzen dat fotografen in Arnhem zich met deze specialistische takken in de fotografie bezighielden. De kans is wel groot dat in een middelgrote stad als Arnhem de politie fotografen inschakelde. Ook vond ik in het Gelders Archief enkele nachtopnamen, maar geen opnamen van sterrenhemels en extreme vergrotingen. Een aantal beroepsfotografen in Arnhem hield zich bezig -althans dat meenden ze- met kunstzinnige fotografie. Maar dit was erg bewerkelijk en commercieel niet erg aantrekkelijk. Vandaar dat de gevestigde fotografen in Arnhem zich vooral bezighielden met realistische portretfotografie van vooral rijke burgers. Er waren veel degelijke fotografen in Arnhem, met soms nationale bekendheid, maar geen wereldklasse. Dit neemt niet weg dat er veel werd geveerd van fotografen over kennis en kunde van hun ambacht en op lezingen konden ze zich op de hoogte stellen van de nieuwste ontwikkelingen, die in bestaande literatuur al weer verouderd was.

¹ Martina Maria Boom. Kodak in Amsterdam. De opkomst van de amateurfotografie in Nederland 1880-1910. Proefschrift (Rotterdam 2017) p. 70

LITERATUUR

Opregte Haarlemsche Courant, 16 november 1839

Wie in de beginjaren beroepsfotograaf werd, kon niet zonder technische handleidingen waarin het procedé stap voor stap werd uitgelegd. Van dergelijke gedrukte uitgaven waren er in de jaren 1840 en 1850 -kort na de uitvinding van de fotografie in 1839- al enkele honderden in omloop.¹ Tijdens lezingen werd verwezen naar diverse tijdschriften, boeken en handleidingen die te koop waren. De Leipziger boekwetenschapper en botanist² Ernst Amandus Zuchold (onbekend-1867) somde in 1860 in zijn boekje 'Bibliotheca Photographica' de 205 Europese publicaties op die tot dan waren verschenen. De meeste publicaties kwamen uit Engeland en Frankrijk, waar de belangrijkste uitvindingen werden gedaan.

Sommige handleidingen werden vertaald in het Nederlands. De eerste reizende fotografen moesten beschikken over apparatuur, camera's en lenzen en chemicaliën, zoals jodiumzout, 'acide acétique' (azijnzuur), goud, zilver en kwik. In handleidingen en boeken vonden ze de benodigde info. Ook raadpleegden ze andere, meer ervaren fotografen. Een beroepsopleiding in de fotografie waar ze het een en ander konden leren over fotoproducten bestond zoals gezegd nog niet.

III. PHOTOGENISCHE KUNSTEN. Grondig onderrigt in de theorie en de praktijk der *Daguerreotypie*, *Photographie*, *Kalotypie*, *Cyanotypie*, *Ferrotypie*, *Anthotypie*, *Crysotypie*, *Thermographie* en *Energiatypie*, alsmede in de kunst om **GEKLEURDE DAGUERREOTYPIE-PORTRETTEN** te vervaardigen, door **G. T. FISCHER**. Uit het Hoogduitsch. Met afbeeldingen, gegraveerd door de Houtsnee school te 's Hage. f 0.75.

Arnhemsche Courant, 16 november 1844. Opregte Haarlemsche Courant, 9 november 1844